

uitspraken of interpretaties. Dit heeft echter het eigenaardige gevolg dat dan het feit dat de aarde om de zon draait niet ouder zou zijn dan vijfhonderd jaar. Overigens, op pagina 45 spreekt Van der Dussen op een meer gebruikelijke manier over het begrip 'feit'.

Als synopsis van kentheoretische problemen is deze inleiding zo volledig als binnen het kader van een boek van deze omvang mogelijk is. Het boek is bovendien helder en onderhoudend geschreven. De tussenkopjes garanderen een goede geleiding van de tekst. Wederom werd de Nederlandse geschiedfilosofie met een geslaagde inleiding verrijkt.

F. R. Ankersmit

J. Billiet, ed., *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (Leuven: Universitaire Pers, 1988, 324 blz., Bf895,-, ISBN 90 6186 290 6).

Historici en sociale wetenschappers met belangstelling voor de problematiek van verzuiling en ontzuiling hebben de laatste jaren niet te klagen over gebrek aan literatuur. Aan dit aanbod is nu door het Katholiek documentatie- en onderzoekscentrum te Leuven deze bundel studies onder redactie van de socioloog J. Billiet toegevoegd. De tien studies, op één uitzondering na alle van de hand van Belgische onderzoekers, zijn gegroepeerd rond een viertal thema's: theoretische reflectie over onderzoek en theorievorming, de historische ontwikkeling van de katholieke zuilvorming in België, zuilvorming in lokale samenlevingsverbanden en verzuiling en vergelijkbare processen in andere contexten.

Billiet opent de bundel met een overzicht van de ontwikkelingen in het godsdienstsociologische denken en onderzoek voor zover dit betrekking heeft op de katholieke zuil in Vlaanderen. Hij constateert een verschuiving in de belangstelling van de godsdienstsociologen. Ging deze tot voor kort vooral uit naar de ontwikkeling van de zuil zelf, in de jaren tachtig ontstond steeds meer belangstelling voor de meer normatieve vraag naar de betekenis van de verzuiling voor het maatschappelijk en politiek bestel. De socioloog G. Dierickx verwerpt vervolgens in zijn beschouwing het deterministisch paradigma dat volgens hem de godsdienstsociologische en politicologische traditie van verzuilingsonderzoek heeft beheerst. Dit paradigma immers meent sociale processen te kunnen verklaren zonder de strategieën van de actoren te reconstrueren. Dierickx pleit ervoor de verzuiling in een ruimer conceptueel kader te plaatsen en, met het oog op de externe vergelijkbaarheid van het verschijnsel, zuilorganisaties te bestuderen als een vorm van 'belangengroepen'. Het deterministisch paradigma zou door een strategisch paradigma vervangen moeten worden. Terwijl Dierickx met zijn pleidooi voor de externe vergelijkbaarheid van het verschijnsel verzuiling de deur wagenwijd open zet voor een verruiming van het verzuilingsbegrip, waarschuwt de Utrechtse historicus H. Righart voor een inflatie van de term en voor een teloorgang van de analytische waarde van de metafoer 'verzuiling'. Hij beschouwt dit als een van de grote gevaren van het comparatieve verzuilingsonderzoek, waarvan hij zich voor het overige in een kort maar helder artikel over de mogelijkheden en moeilijkheden van vergelijkend verzuilingsonderzoek een warme voorstander toont.

De Leuvense hoogleraar E. Lamberts slaagt er in in beknopt bestek een zeer volledig overzicht te bieden van de ontwikkeling van het katholieke organisatieleven in België in de negentiende eeuw. Lamberts betoogt in een stuk waarin de spanning tussen bescherming en verovering sterk naar voren komt dat de ontwikkeling van de katholieke zuil in België gezien moet worden als een resultante van een groeiende tegenstelling tussen de kerk en de moderne gecentraliseerde

staat. De kerk streefde daarom naar de vorming van een staatsvrije ruimte, die zij met haar eigen organisaties trachtte op te vullen. De vertakking van het katholieke organisatiewezen naar de profane sfeer is vooral het gevolg geweest van de politieke strijd waarin de kerk verzeild raakte.

E. Gerard neemt vervolgens de analyse van de katholieke verzuiling in België in de periode 1914-1945 voor zijn rekening. Hij verzet zich op overtuigende wijze tegen de opvatting dat deze 'bloeiperiode van de verzuiling' niet meer te zien gaf dan een probleemloze uitbreiding van de katholieke zuil in de breedte en in de diepte. Dit beeld doet geen recht aan de crises en de verschuivingen die zich in deze periode hebben voorgedaan. De samenwerking tussen de historicus J. de Maeyer en de socioloog S. Hellemans heeft geresulteerd in een aansprekend artikel over katholiek réveil, katholieke verzuiling en het dagelijks leven. De auteurs laten zien dat de dieptewerking van de kerk, die knap gebruik maakte van de bewegingsvrijheid die de liberale samenleving haar bood, nooit zo groot is geweest als in de periode 1850-1950.

Het deel 'Lokale verzuilingsverbanden' bestaat uit een tweetal mooie, kleine studies van de jonge sociologen V. van de Velde en A. d'Haese. De lokale netwerkanalyse van de eerste is vooral interessant omdat zij niet alleen het katholieke netwerk in de gemeente Kontich in haar onderzoek betreft, maar ook het liberale en het socialistische. Bij een netwerkanalyse op nationaal niveau behoort dit tot de praktische onmogelijkheden. D'Haese bestudeert de ontwikkeling van de zuilvorming in de plattelandsgemeente Lede in Oost-Vlaanderen. Zij toetst haar bevindingen aan de nationale verzuilingsliteratuur en constateert een aantal opmerkelijke verschillen tussen de verzuiling op nationaal en die op lokaal niveau. Zo is het opvallend, dat het verzet tegen het klerikalisme in Lede niet van socialisten en liberalen kwam maar vanuit eigen, vooral Daensistische kring.

S. Hellemans komt in het laatste deel, na vergelijking van een aantal organisatiekatholicismen in verschillende landen tot de conclusie dat de drie vigerende hypothesen ter verklaring van het verschijnsel (de emancipatie-, de politieke mobiliserings- en de defensiehypothese) niet voldoen. De defensiehypothese verwerpt hij niet geheel, maar de eigen aard van het catholicisme, zijn totalitair-organische maatschappijopvatting, zijn populisme en zijn organisatorische kracht lijkt hem van doorslaggevend betekenis. Mij dunkt overigens dat Hellemans hier de motieven voor de keuze voor een verzuilingsstrategie en de verklaring voor het succes van die strategie verwart.

De bundel wordt afgesloten met een wat afwijkende, maar boeiende studie van de Leuvense socioloog K. Dobbelaere, waarin twee vormen van godsdienstig isolement, het totale ecologische isolement van de Hutterieten en het meer op verzuiling lijkende isolement van de zevendedagadventisten, wordt vergeleken met zuilvorming. Dobbelaere laat zien dat ook deze gemeenschappen geconfronteerd worden met de laïciserende invloeden van functionele differentiatie en individualisering.

Het moge duidelijk zijn dat onderhavig boek alleen al op grond van de veelzijdigheid van zijn thematiek voortaan tot de verplichte literatuur moet behoren voor ieder die zich met onderzoek naar verzuilingsverschijnselen bezig houdt. Toch wil ik mij ook een enkel woord van kritiek veroorloven. Het verzuilingsonderzoek is een terrein bij uitstek waar sociale wetenschappers en historici elkaar ontmoeten. Ik vind het daarom jammer dat in deze bundel een beschouwing ontbreekt over de vraag wat de hier vertegenwoordigde auteurs onderscheidt en verbindt.

Zo gaan met name Lamberts en Gerard, maar op meer indirecte wijze ook Dierickx, in hun bijdragen regelmatig in discussie met hun collega Righart, een discussie die in de regel echter in aanzetten blijft steken. Een synthetiserende slotbeschouwing had onder meer lijn in deze polemiek kunnen aanbrengen en had wellicht ook tot de conclusie kunnen voeren dat veel

verschillen van inzicht zijn te herleiden tot niet opgehelderde definitoirische kwesties, waardoor een dieper gravende discussie vooralsnog weinig vruchtbaar kan zijn. Daarom komt de geruststelling van de redacteur aan de lezer dat, behalve in het eerste deel van het boek 'later in dit werk... het bekvechten tussen wetenschappers [over definities, J. R.] als onbestaande [wordt] beschouwd' (9) mij wat vreemd voor.

J. J. M. Ramakers

I. Schöffers, *Veelvormig verleden. Zeventien studies in de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 284 blz., f42,50, ISBN 90 6707 163 3).

Het academische gebruik om een hoogleraar bij zijn afscheid een uitgave van zijn verspreide geschriften aan te bieden, heeft op het eerste gezicht iets zonderlings. De inhoud van het boek kan voor de auteur immers onmogelijk een verrassing zijn. Het gaat dan ook om iets anders: het werk wordt op zijn best gepresenteerd, in een duurzame vorm, die het nu en in de toekomst binnen het bereik van een ruimere lezerskring brengt. De boekuitgave toont het eigen karakter van het oeuvre, de veelzijdigheid, maar vooral ook de samenhang. De stukken vullen elkaar aan; wat in een afzonderlijke publikatie niet meer leek dan een toevallige opmerking, blijkt nu deel uit te maken van een consistent programma, van een bepaalde historische visie. Zo is het in ieder geval met Schöffers *Veelvormig verleden*.

Schöffers essays horen, zowel naar de vorm als naar de inhoud, thuis in de grote traditie van de Nederlandse geschiedschrijving. Het zijn meesterlijke samenvattingen, berustend op een brede kennis van zaken en een afgewogen oordeel, eerder dan gewaagde hypothesen; de toon is mild, beschouwelijk en relativerend. Van sommige stukken in de vier rubrieken van dit boek (de Republiek, de twintigste eeuw, joden in Nederland, historiografie) hoeft de waarde nauwelijks meer te worden benadrukt: over de politieke structuur van de Republiek, over de zogenaamde crisis van de zeventiende eeuw, over de Bataafse mythe, over de verzuiling, over de geschiedenis van de joodse bevolkingsgroep, over Pressers *Ondergang*, over de Weinreb-affaire. Natuurlijk mocht een gedeelte uit het Menten-rapport, het onderzoek waarmee Schöffers het meest in de openbaarheid is getreden, niet ontbreken. Volkomen zelfstandig leesbaar is dit hoofdstuk ('De kater van de bevrijding') echter niet; de toelichting is summier, en het is de vraag wat iemand die de kwestie niet gevolgd heeft over enkele jaren nog van de bijzonderheden zal begrijpen. De twee korte levensschetsen van koningin Wilhelmina en prins Hendrik vestigen de aandacht op de inspanningen die Schöffers zich voor de herleving van het *Biografisch woordenboek* heeft getroost. Tenslotte zijn er drie opstellen waarin Schöffers terugkijkt op het werk van enkele grote voorgangers, Fruin, Romein, Geyl. Hier spreekt hij zich het meest duidelijk uit over zijn eigen ideaal van geschiedschrijving.

Schöffers is een historicus die gelooft in de zin van zijn vak. Niet in de zin der geschiedenis, op de manier van zijn leermeester Romein; pogingen om de loop van het wereldgebeuren te doorgronden ontbreken in dit boek. Voor Schöffers heeft de beoefening van de geschiedenis in de eerste plaats een ethische en maatschappelijke functie, die nauw verwant is met die van de rechtswetenschap. Rede en billijkheid zijn voor de historicus de hoogste deugden. In zijn herdenking van Romein uit 1962 spreekt Schöffers met nogal wat reserve over de invloed die deze van Huizinga onderging. Romein liet zich door het voorbeeld van Huizinga verleiden tot ambities die maar ten dele met zijn aanleg overeenkwamen; zijn kracht lag niet in een beeldende